

הרב ברוך אבערלאנדער
 אב"ד דק"ק חברה ש"ס – ליובאוויטש
 בודאפעסט, הונגריה

אודות מצות שלא מנו את הח"י דקות מתחילת הגיבול ממש

השתים — רש"י). וחכמים אומרים שלש נשים עוסקות בבצק כאחת, אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה. ופירש"י וחכמים אומרים אין להקל כ"כ שיהו לשות כאחת, אלא שלש נשים עוסקות כל אחת בבצק שלה. ומביאה הגמ' ברייתא המפרשת דעת חכמים, שהג' נשים עושות כל אחת בעיסתה, זו אחר זו. וז"ל הברייתא: "ת"ר לשה — היא מקטפת וחבירתה לשה תחתיה. מקטפת — היא אופה וחבירתה מקטפת תחתיה, והשלישית לשה. אופה — היא לשה וחבירתה אופה תחתיה והשלישית מקטפת וחוזרת הלילה". ומסיים בברייתא, "כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ". ויעו"ש ברש"י וברי"ף דהיינו, שאחת לשה עיסתה (מלא תנור קטן שלהם), כשגמרה ללוש ומתחלת לקטף דהיינו לערוך, אז מתחלת חברתה ללוש. וכשמתחלת הראשונה לאפות והשניה לערוך, מתחלת השלישית ללוש. שנמצאת כולן עוסקות בבצק בבת אחת, אחת אופה שלה ואחת עורכת שלה ואחת לשה שלה. וכשגמרה הראשונה לאפות, חוזרת ולשה.

וכתב הר"ן (וראה גם בחידושי הריטב"א בשם הרי"ט, ועוד ראשונים), דמה שאמרה הברייתא "כל זמן שעוסקים בבצק אינו בא לידי חימוץ", "יש מפרשים דרוקא כשיעור זה

מנין הח"י רגעים מתחילת הגיבול

באפיית מצות לפסח, נפוץ המנהג למנות ח"י רגעים החל מנתינת המים לקמח. ורק המצות שנגמרה עריכתן ורידודן בתוך זמן זה מוכנסות לתנור. כן הוא בבית האפיה של ליובאוויטש בקרוינהייטס ושל קהילות צעהלים-פאפא¹. וכמדומני שבבתי אפיית מצות בניו יארק, רובם ככולם נוהגים כך. אמנם יש מאפיות באה"ק שמקילים בזה². את הח"י רגעים של הכנת הבצק בקערה הם מונים בפנ"ע, ואת הח"י רגעים לעיסת מתחילים למנות רק מרגע שהעיסה הגיעה לשולחנות העובדים בלישה ועריכה. מצות אלו נמכרות כמהודרות, מבלי שמציינים על הקופסא שנאפו באופן זה. ויש לעיין ולהרחיב בענין זה ומקורותיו ולברר האם מניית הח"י דקות הוא דין או מנהג וחומרא שהחמירו על עצמם בני ישראל. ומהו ההנהגה הנכונה, למנות משעת תחילת נתינת המים לקמח או משעה שהעיסה מגיע לשולחן העבודה.

"כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ"

תנן (פסחים מח ב): רבן גמליאל אומר שלש נשים לשות כאחת ואופות בתנור אחד זו אחר זו (לשות כאחת כל אחת מלא התנור, ואין כאן חימוץ אע"פ שהאחת ממתנת עד שיאפו

1. אמנם ע"פ הוראת אדמו"ר בעל 'ויחי יוסף' מפאפא הרי המצות שאיחרו את הח"י דקות לא זורקים אותם, אלא מוכרים אותם לשימוש באחרון של פסח, ורשום על הקופסא ברמז: "א"פ", כלומר אחרון של פסח. וסומכים על הדעה השניה המובא בשו"ע אדה"ז בעל ה'תניא' (סי' תנט ס"י), מה'מגן אברהם' (שם סק"ג), ש"מגיע לכל מיל שני חומשי שעה", כלומר כ"ד דקות. ואדה"ז מסיים שם: "ולענין הלכה העיקר כסברא האחרונה, ומ"מ יש להחמיר כסברא הראשונה אם אין שם הפסד מרובה". ושמעתי שגם באה"ק ניתן לקנות מצות, ורשום על הקופסא: "אחר ח"י".

2. התפתחות המנהגים בזה ראה בסוף המאמר.

אפילו רגע אחד. וכל זמן שמתעסקים בו אפילו כל היום אינו מחמיץ. ואם הניחוהו בלא עסק שיעור מיל הוי חמץ".

"להחמיר למהר בענין עשיית המצות"
 אמנם הרמ"א שם מוסיף: "ויש להחמיר למהר בענין עשיית המצות, כי יש לחוש שהשהיות יצטרפו לשיעור מיל או שיהיה במקום חם שממהר להחמין", אמנם לא פירש הרמ"א כמה "יש להחמיר למהר" (וראה בשו"ע אדה"ז בעל ה'תניא' סוף ס"ט מה'חק יעקב' סק"ב).

והנה ה'ערוך השלחן' (ס"ז) הוסיף להחמיר, וכתב: "ויש להחמיר ולמהר בענין עשיית המצות, שהרי יש מי שסובר שאסור לשהות כשיעור מיל מתחלת הלישה עד האפייה, כלומר עד הנחה בתנור. וחשבינן בהזמן הזה גם מה שעסקו בהעיסה (ב"ח בשם ריא"ז), ואם כי אין הלכה כן, מ"מ במצה ראוי להחמיר. ועוד דוהו וודאי גם אליבא דדינא, שא"צ שתשהה בלא עסק כדי הילוך מיל רצופים, אלא אפילו השהה מעט וחזר ועסק והשהה מעט, מצרפין השהיות. ואם היו ביחד כדי הילוך מיל, וכ"ש אם הבצק מונח במקום חם שמדינא ממהר להחמין בהרבה פחות משיעור מיל, וכן אחר שנתעסקו בהבצק ונתחמם בידים, ממהר להחמין קודם הילוך מיל³. ולכן יהיו מהירים וזריזים באפיית המצות ...".
 ונראה שמתוך לשון הרמ"א שהעתיק ה'ערוך השלחן' בתוך דבריו, דייק שני דברים. מה שכתב הרמ"א "ויש להחמיר למהר בענין עשיית המצות", פירש ה'ערוך השלחן' שכוונתו למהר שלא יארך שיעור מיל, לחוש לשיטת הסוברים שבשיעור מיל מחמיץ אפילו אם התעסקו בו כל הזמן. ומש"כ הרמ"א "יש לחוש שהשהיות יצטרפו לשיעור מיל או שיהיה במקום חם שממהר להחמין", פירש שכוונתו להוסיף זהירות בשעת האפייה.

וכבר תמהו על דברי ה'ערוך השלחן' הללו, שהרי מציין בסוגריים ששיטת המחמיר היינו

דשלש נשים. אבל יותר מכן, אע"פ שעוסקות בבצק בא לידי חימוץ. דאי לא תימא הכי סדרא שלש נשים למה לי". נמצא, כדי להבטיח שלא יחמיץ הבצק, בעינן לפי שיטה זו שני דברים: א) שיהיה עסק בבצק במשך כל הזמן, ב) אפילו כשאין הפסק, זהו רק בפרק זמן של שלש עיסות הנעשות ונאפות זה אחר זה ברציפות, אבל משך זמן ארוך מזה לא.

שוב הביא הר"ן דעת הרמב"ם דמיקל טפי, שהרי פסק (הל' חמץ ומצה פ"ה הי"ג): "כל זמן שאדם עוסק בבצק אפילו כל היום כולו אינו בא לידי חימוץ. ואם הגביה ידו והניחו ושהה הבצק... כדי שיהלך אדם מיל כבר החמיץ וישרף מיד", היינו דלשיטת הרמב"ם אין אנו צריכים אלא לתנאי אחד, שתהיה התעסקות בבצק במשך כל הזמן. וליישב הקושיא דא"כ סדרא שלש נשים למה לי, כתב הר"ן: "י"ל דרבנן לכתחילה לא שרו טפי מהאי שיעורא, שמא תרפה ידיה מלעסוק בבצק תדיר. אבל אי קים ליה שלא פסקה מלהתעסק בה, אפילו טפי מהאי שיעורא [דג' נשים] שרי". עוד תירץ הר"ן, דהא דנקט התנא ג' נשים היינו משום ר"ג דנקט מנין זה, ולדידיה ודאי בדוקא ג' נשים, דרק בשיהוי שתי אפיות בלא עסק מכשיר ר"ג ותו לא. וקאמרי רבנן, דאפילו בג' נשים לא שרי אלא דוקא כשהתחילו בזא"ז, דלא שהו בלא עסק וכמשנ"ת. ונראה ברור דנקטו שהתירוץ השני הוא עיקר, דאל"כ קשה למה לא כתבו הרמב"ם והשו"ע שלכתחילה לא יעשו אלא בתוך שיעור זמן זה.

ומש"כ הרמב"ם שאם שהה הבצק בלא עסק כדי שיעור שיהלך אדם מיל כבר החמיץ, היינו דתנן לעיל (מו, א), בצק החרש אם יש כיוצא בו שהחמיץ הרי זה אסור. ובגמרא שם דהשיעור שיש כיוצא בו שהחמיץ מהו, א"ר אבהו אמר ר"ש בן לקיש וכו' מיל.

להלכה נפסק בשו"ע (או"ח סי' תנט ס"ב) כדעת הרמב"ם: "לא יניחו העיסה בלא עסק

3. ראה לקמן הערה 24.

זמן חימוץ — הריהו חמץ, אינו תלוי במחלוקת הבבלי והירושלמי. התלמודים נחלקו רק מהו שיעור זמן חימוץ, אך כשם שלשיטת הירושלמי ששיעור חימוץ הוא כדי הילוך ד' מילין, כתב ריא"ז דאפילו אם נתעסק בעיסה בלא הפסק, מ"מ בגמר זמן שיעור חימוץ הרי הוא חמץ, ה"ה לשיטת הגמ' דילן, דקיי"ל כוותיה, דשיעור חמץ הוא כדי הילוך מיל, הכי נמי אם עבר שיעור זמן זה, אפילו אם נתעסק בעיסה כל הזמן — החמיץ. אמנם נראה לי דזהו דוחק גדול, דא"כ למה נקט הריא"ז כדעת הירושלמי להקל בשיעור זמן חימוץ שאינו אלא עד ד' מילין. אלא משמע דכוונתו דאפילו לשיטת הבבלי דשיעור חימוץ בלא עסק הוא מיל, מ"מ אם נתעסק באפייתן יותר משיעור ד' מילין אפילו בלא שהייה החמיץ.⁷

אמנם נראה לי ברור דמה שמעתיק ה'ערוך השלחן' משם הב"ח, זהו גם לדברי הגמ' בבבלי, שהרי אלו ממש דברי היש מפרשים שהביא הר"ן, דהא דתניא "כל זמן שעוסקים בבצק אינו בא לידי חימוץ", היינו דוקא כשיעור זה דשלוש נשים, "אבל יותר מכך אע"פ שעוסקות בבצק — בא לידי חימוץ". וכבר נתבאר לעיל שלשיטתם לא די בכך שעסק בבצק כל הזמן, אלא דאפילו בעסק, הא דאינו מחמיץ, היינו דוקא בשיעור הזמן דשלוש נשים עוסקות כאחת, שהוא הזמן של עד הילוך מיל. אמנם גם ה'ערוך השלחן' כתב שאין זה משורת הדין. וכלשונו: "אין הלכה כן, מ"מ במצה ראוי להחמיר"

הב"ח בשם ריא"ז, ובב"ח לא כתב זה לענין שיעור מיל אלא לענין שיעור ד' מילין. נעתיק אפוא דברי הב"ח ונחזי. הב"ח מביא מש"כ ב'שלטי הגבורים' (טו, ב אות א) בשם הריא"ז ('פסקי הריא"ז' פ"ג ה"ד ס"ב) וז"ל: "בתלמוד ארץ ישראל [פסחים פ"ג סוף ה"ב] מפרש שיעור השהייה — כדי הילוך ארבעת מילין. ולא נאמר השיעור הזה אלא משהתחילה ללוש הבצק ועד שתדביקה בתנור. ונראה בעיני שאע"פ שלא לשה האשה יותר מן השיעור שאמרו חכמים ולא הגביהה ידה מן העיסה כל עיקר, אלא שהיתה עושה ריקיין דקין ביותר והיתה מתעצלת בהן, [אם שהתה בהן]⁴ כדי הילוך ארבעת מילין, הרי בצק זה אסור אע"פ שאין סימן חמוץ ניכר בו". ע"כ דברי ה'שלטי גבורים'. וכתב ע"ז הב"ח: "וזה שלא כדעת הרמב"ם ורשב"א ורבינו [הטור] ושאר גדולים, דכל שמתעסקים בו אפילו כל היום אינו מחמיץ, ועכ"פ [אין] מיירי בלש כשיעור עיסה ולא יותר. ולפיכך אין ראוי להורות איסור לאחרים בדיעבד, אלא להזהיר לכתחלה לחוש לדברי הגדול באחרונים. והמחמיר לעצמו אף בדיעבד תבא עליו ברכה"⁵. ומעניין הדבר שגם ב'מקור חיים' על השו"ע לבעל ה'חות יאיר' כתב דעה זו כלפי שיעור מיל. וז"ל: "וב"ח כתב דיש להחמיר לעצמו שלישת האשה לא תהא יותר ממיל וכו', וכ"כ בש[לטין] [ה]ג[בורים] זכרו בעל כנסת הגדולה". ובדקתי בכמה דפוסים ישנים של הב"ח, ולא מצאתי בהם שינוי בענין זה.

יש מי שרצה לתרץ⁶, דדין זה שאפילו נתעסק בבצק ללא הפסק, מ"מ לאחר שיעור

4. כ"ה ב'פסקי הריא"ז', וכנראה שנשמט מפני הדומות.

5. גם ה'חק יעקב' סק"א העתיקו, ומפרש: "והוא ע"פ החשבון שכתבתי בס"ק י' שעה ומחצה לר"י ולדעת הרמב"ם היא שעה ומחצה וחלק עשירית מהשעה, שהרי יש כאן ח' חומשין, הרי כאן שעה ושני חומשין וחצי היא חצי שעה וחצי חומש היא חלק עשירית מהשעה".

6. הרב משה אורי לינדר בספרו 'מצות מצה', ירושלים תשמ"ב, פ"ז הערה צב. גם מה שהציע הרב משה יצחק הלוי פרידמאן בקובץ 'אור ישראל', גליון לט עמ' קנו, דטעות הדפוס יש כאן, ובמקום "שיעור מיל" צ"ל "שיעור ד' מיל", הוא דבר קשה ורחוק מאד.

7. והמשך דבריו תמוהים לגמרי: "דבריא"ז לא הזכיר דוקא לפי הירושלמי אלא כ' דאם התעסקה יותר מן השיעור שאמרו חכמים, והיינו בין שיעור ד' מילין לפי הירושלמי ובין שיעור מיל לפי הגמ' דילן אסור", והתעלם ממה שכתב הריא"ז בהמשך מיד לאחר זה: "והיתה מתעצלת בהן כדי הילוך ארבעת מילין".

**"מתחילת נתינת מים עד שתוציא מהתנור
— ב' או ג' מינוטין"**

ה'חתם סופר' (שו"ת חו"מ השמטות סי' קצו) כתב: "...הנה אנחנו מקפידים שלא יהי' ולא ישהה מתחילת נתינת מים לקמח עד שתוציא המצה מהתנור אלא ב' או ג' מינוטין. אע"ג דשיעור חימוץ הוא י"ח מינוטי, מ"מ במדינתנו זריזי' במצוה זו אפי' הפחותי'..."

והנה שיעור זה דב' או ג' מינוטין, הוא מילתא דתמיהה ולא ראינו אפילו אצל הזריזים ביותר שיהא אפשר ללוש היטב ולערוך רקיקים בתוך זמן קצר כזה. ואכן כבר כתב הגאון רבי ישראל וועלץ, ראב"ד בודאפעסט, בשו"ת 'דברי ישראל' (ח"ב סוף הספר עמ' לד אות ח): "ובימי חורפי שמעתי מגדולי רבנים שט"ס יש כאן וצ"ל י"ב או י"ג מינוטין". — אמנם בהמשך דבריו כתב: "וכשזכיתי לעלות לארצה"ק שנתש"י, מצאתי בשו"ת הרמ"ז (להגאון המקובל כמוהר"ר משה זכות וצ"ל נד' בויניצאה בשנת כאש"ר צוה משה לפ"ק) 'הרקיקין הללו נעשו בזריזות ומהירות ולא נשתהו בין לישה עריכה ואפייה אפילו כדי הילוך שמינית מיל..., דמעשה שהיה כך היה, שהלכתי בחברת החכם רבי יעקב נ' עטר ועם מן בני ישיבתנו וראינו שלקחו ב' ליטרין קמח ומיד כהרף עין לשו אותה וחמשה בני אדם עשו תכף ומיד עשרה רקיקין וברגע כמימריה נאפו ולא נתעכב בין לישה ועריכה ואפייה אפילו כדי הילוך שמינית מיל וכו' כיעו"ש בסי' נ"ב — והוא ממש כמ"ש רבש"י מרן החת"ס וצ"ל משה אמת ותורתו אמת כנ"ל..."

אך צע"ג איך יתכן הדבר במצות דקות, מצד המציאות, שתגמר מלאכתן בב' או ג' דקות מתחילת הלישה. והלא ה'חתם סופר' (שו"ת או"ח סי' קכב) הזהיר שלא לעשות מצות עבות, כי "א"א לצאת ידי חובת שימור כראוי כל כך". ונראה דמה ששמע הגר"י וועלץ מגדולי רבנים דהיינו י"ב או י"ג דקות — הוא

הנכון. ומש"כ בשו"ת הרמ"ז, לא איירי ברקיקים דקים כ"כ כמו שאנו האשכנזים נוהגים לאפות, אלא כמנהג הספרדים שאופים מצות עבות יותר קצת. ועריכת המצות שלהם שונה מזו של האשכנזים, וזה באמת נעשה ונגמר במהירות ממש, כמו שביארתי כ"ז באריכות במק"א⁸. תדע, שהרי כתב שחמשה אנשים עשו עשר מצות, היינו שכל אחד עשה שתי מצות, וכ"ז במשך ארבע וחצי דקות (שמינית מיל), מנתינת המים עד התנור. ובמצות שלנו זהו דבר שא"א, כנראה בחוש. והלא לא ניתנה תורה למלאכי השרת.

אמנם ניתן לפרש דברי ה'חתם סופר' ע"פ מה שכתב אחד מבעלי התוספות, רבינו שמואל מפלייזא, בפירושו לפיוט שבת הגדול המתחיל 'אלהי הרוחות' (ונעתק גם ב'אור זרוע' ח"ב הלכות פסחים סי' רנו)⁹: "ובלישת המצות רבו מנהגים ומדינות חלוקות. ולכאורה היו נוהגי' בימי חכמי' כמונו דאמר היא מקטפת וחברתה לשה וכו', ואמר' נמי כל זמן שעסוקות בבצק אינו מחמיץ. ופליאה היא איך מניחים אותם כל כך זמן רב. ויפה כוחו מי שיכול ללוש אחת אחת ולהשליך בתנור...". ואולי ה'חתם סופר' החמיר כשיטתו ללוש אחת אחת ולהשליך לתנור, ולכן נקט שיעור זמן זה. ועצ"ע.

אך מ"מ קצת קשה מש"כ ה'חתם סופר' ע"ד שתוציא המצה מן התנור, וכי מה איכפת לן זמן שהייתה בתנור, הרי משעה שנכנסה המצה לתנור והחלה ליאפות, זה כבר מעבר לחשש חימוץ, א"כ מה לי שיעור זה. ואכן כך נוהגין שמונים הזמן עד כניסת המצה לתנור ותו לא. וצ"ע.

"אין אנו בקיאים ב"ב בלישה וגלגול"

הגר"ר משה שטרנבוך בספרו 'מועדים וזמנים' (ח"ג סי' רסא ס"ה) מציין: "נהגו המדקדקין להקפיד טובא דמרגע שנותן המים עד שמוציא מהתנור לא ישהה כ"ח רגע.

8. ראה "תולדות השתכללות המצות ואפייתה" בקובץ 'הערות וביאורים — אהלי תורה' גלין תקיט עמ' 69-78.
9. והדפיסו הגאון רבי גבריאל ציננער ע"פ כתבי-יד והערות בספר 'אוצר פסקי הראשונים', ברוקלין תשמ"ה. עמ' צא שם (ותוקן כאן ע"פ צילום כת"י וטיקן 266), ובהערה סא שם מפרש הוא את דברי ה'חתם סופר' ככפנים.

תימה, דא"כ היו צריכים להורות להקטין שיעור העיסה. שהרי שיעור העיסה למצה הוא עשרון קמח, כדאמר רבא (פסחים מח, א) קבא מלוגנאה לפיסחא. ופירש"י: "שיעור עיסה — ללוש בפסח ולא יותר, שיכול לשומרה מידי חימוץ". וכתב הרא"ש (שם פ"ג סי' ו): "ושיערו שבזה השיעור מועיל עסק הידים אפילו כל היום, וביותר [מזה] אין הידים מספיקות להתעסק בה מתוך גודלה". והרי כל זה משום שהאשה הלשה שולטת ובקיאא להתעסק היטב בכל הבצק, שהרי לכתחילה אסור להשהות בלא עסק אפילו רגע, אפילו חלק מן העיסה. ואם כדבריו דהיום הזה אין אנו בקיאים בלישה, הרי בשיעור זה עצמו איכא חשש חמץ, שמא לא התעסקה ככולו היטב. ועכ"פ לכתחילה ודאי היה צריך להחמיר בזה. ולא שמענו מעולם מי מהמורים שיחייב ללוש בשיעור קטן מעשרון, אפילו לכתחילה.

ומה שהביא לקבוע שמלפנים היו בקיאים יותר בלישה משו"ת הרמ"ז הנ"ל, הוא מלתא דתמיהה וכלפי לייא. וכי ממה שהשתדלו וגמרו האפיה במהירות כ"כ, ניתן להוכיח שידעו היטב מהו עסק גמור, עד שהיה מותר להם להתעסק בבצק כל היום. אדרבה, דילמא משום שחששו שאינם מתעסקים כראוי, לכך מיהרו לגמרו במשך ארבע וחצי דקות. ולפי זה נראה דאין להביא שום ראיה מדברי שו"ת הרמ"ז לא לזה שהיו בקיאים ולא לזה שלא היו בקיאים.

גם ברור שממה שכתב בשו"ת הרמ"ז על לישת ואפיית המצה במהירות "כדי הילוך שמינית מיל", אין ללמוד כלל על אופן אפית המצות שלנו האשכנזים. ואדרבה אדמו"ר הזקן בעל ה'תניא' בשו"ת שלו (סי' ו אודות מצה שרויה), מעיד: "...בדורות הראשונים היו שוהין הרבה בלישה וגלגול עד שיהיה נילוש יפה. עד שמקרוב זה עשרים שנה או יותר נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים למהר מאד מאד בלישה, ואין לשין יפה יפה...". (ביאור דברי אדה"ז ראה לקמן.)

ואדאיתנין להכי, הרי מדברי אדה"ז שמענין ברור איפכא ממש ממש"כ ב'מועדים וזמנים' —

ומעולם אני תמה דשיעור מיל היינו י"ח מינוט היינו בלי עסק, אבל כשמתעסקין אפילו כל היום לא מתחמץ, וכן מפורש בגמרא... וכן מבואר בכל הפוסקים... ולכאורה אין טעם ומקור להמנהג להחמיר בזה".

ועל כן נראה לו לחדש דבר: "דלפנים נשים זריזות לשו וגלגלו וידעו להתעסק כראוי בכל המצה בבת אחת עד שברגעים ממש כמימריה גמרו מהתחלה דהיינו נתינת המים עד הסוף דהיינו ההוצאה מהתנור... ובעסק כי האי שפיר אמרו חז"ל שאפילו עוסק כל היום לא מתחמץ, אבל המלאכה אצלינו לאט לאט וראוי לחשוש שאין אנו בקיאים כ"כ בלישה וגלגול כראוי בעסק גמור, דמציל אפילו עוסק כל היום שאינו בא לידי חימוץ, ובעסק כי האי כדילן אולי יש איזה שיעור, וע"כ תפסנו להחמיר תמיד בשיעור י"ח מינוט שאפילו בלי עסק כלל קבלנו האי שיעורא... וא"ש המנהג להחמיר לזרו שמהתחלה עד הסוף פחות מ"ח מינוט דוקא וא"ש. וכיסוד לחידושו זה הוא מציין לשו"ת הרמ"ז הנ"ל.

ורבות נפלאתי על דבריו. חדא, איך העלים עיניו ממה שכתב הר"ן והראשונים בשם יש מפרשים הנ"ל (וראה גם דברי הר"ש מפלייזא דלעיל, שכנראה אף מחמיר יותר מזה). וגם שהרי לפי התירוצי הראשון של הר"ן, גם לדעת הרמב"ם לכתחילה אמרו חכמים שיש לעשות דוקא בשיעור זמן דג' נשים ותו לא, דהיינו שיעור מיל. וביחוד ממה שכתב הב"ח, ע"פ דעת הריא"ז, שיש "להזהיר לכתחלה לחוש לדברי הגדול באחרונים", ולא לסמוך על ההלכה ד"כל זמן שמתעסקים בו אפילו כל היום אינו מחמיץ". יתר על כן שהרי הב"ח כתב שאפילו כדיעבר מי שמחמיר בזה לעצמו תבא עליו ברכה. גם נעלם ממנו דברי ה'ערוך השלחן', שיש להחמיר כדעת היש מפרשים.

ומה שבא לדון ולהניח יסוד חדש לגמרי, "שאינן אנו בקיאים כ"כ בלישה וגלגול כראוי בעסק גמור", משא"כ מלפנים, דבר תימה הוא. מהיכא תיתי לומר שאין אנו בקיאים בזה, כאשר הוא דבר של מציאות פשוטה, ולא נשתנה בזה דבר מדור דור. ואילו כדבריו —

לכתחילה צריך לזוהר בכך. ואם אין שוהין כלל בין עיסה לעיסה, אלא לש מיד זו אחר זו בלא הפסק כלל ואין הכלים פנוים ממלאכתם כלל, ונמצא שהבצק הדבוק בכלים אינו שוהא כלום בלא עסק, אין צריך לגורדם בין עיסה לעיסה¹⁵...".

אמנם, הגם שהפוסקים הזהירו בדבר הבצק הנדבק בכלים, ובדבר הזריזות בלישה ועריכה, מ"מ לא מצינו בדבריהם החומרא להפסיק האפיה אחרי ח"י רגעים. אדרבה, בפירוש התירו להמשיך בלישה ואפיה כל זמן שאין צורך להסיק התנור מחדש. וז"ל אדה"ז בשו"ע (שם): "ואחר גמר לישת העיסות הנאפות בהיסק תנור אחד, כשחזור ומסיקו לאפות בו פעם שנית, ידיח כל הכלים ששימשו בעיסה וינגבם לחזור ולהשתמש בהם פעם שנית...". ומה שלא חששו לבצק שנדבק בכלים, י"ל כיון ש"אין שוהין כלל בין עיסה לעיסה", או ש"גורם תמיד בשעת עשייה". וכן מפורש ב'חק יעקב' (ס"ק כ): "והא דמחמיר מהרי"ל לענין גירור כלים היינו בלש הרבה עיסות, שיש לחוש שיששה העיסה שע"ג הכלים בלי עסק שיעור מיל". ובפשוטו, כוונתו שהיות שתהליך האפיה הוא במשך שיעור כמה מילין, יש חשש לשהוי הפירוורים משך שיעור הילוך מיל, עכ"פ בשחיות מצטרפות.

רחיצת הידים והכלים כל ח"י דקות
ב'פרי מגדים' (סי' תנט 'אשל אברהם'
סק"ד) כתב: "שיעורתי שכל אפייה של בע"ב א' לא היה כשיעור ח"י מנוטין... וגם אני הייתי משגיח שם כשהייתי ממלא מקום א"א הרב ז"ל לערך שבע שנים...". הרי מעשה רב, שגם בהשגיחו על אפיית המצות, לא הקפיד מעיקרא על כך שלא יארך זמן האפיה בדיוק

לא משום שאין לשין יפה יפה משום הכי ממהרים, אלא אדרבה, מפני שבדורות האחרונים נתפשטה הזהירות למהר מאד בלישה, משום הכי הוא דאין לשין יפה יפה. אמנם גם מה שכתב אדה"ז ש"אין לשין יפה יפה", הרי זה רק לענין הערבוב בלישה, שמא נשאר קמח שלא נילוש, בפרט כשנותנים מים בצמצום, וכלשונו "בעיסה קשה", אבל לא לענין העסק בכל הבצק הנילוש.

חשש פירוורים הנדבקים

באפייה רצופה הנמשכת יותר משיעור זמן חימוץ, ללא רחיצת הכלים, בפרט בזמננו שכידוע משתדלים שהבצק יהיה יבש ככל האפשר, נתקל גם בבעיה של פירוורים הנדבקים שאין נעשה בהם עסק כלל. כנראה בחוש, שהשולחן שעורכים עליו המצות נושרים עליו הרבה פירוורים.

וכבר כתב הרמ"א (שם ס"ד) בשם המהרי"ל (הל' אפיית המצות סי"ג): "והכלים שמתקנים בהם המצות, והסכין שחותכים בו העיסה, יגורם תמיד בשעת עשייה¹⁰ שלא ידבק בהם הבצק¹¹. ולאחר עשייה¹² ידיחם וינגבם היטב לחזור ולתקן בהם פעם שנית...". וה'מגן אברהם' (סוף ס"ק ט"ז) כתב: "אחר כל עיסה ועיסה ידיח¹³ ידיו ויחזור וידיח הספל וינגבו במפה, אא"כ לש מיד בלי הפסק... (מהרי"ל)... וכן אותו שנתן הקמח ואותן שתקנו המצות ידיחו ידיחם. ויבער הפירוורין מעל השלחן אחר כל עיסה...".

ואדה"ז בשלחנו (שם סי"ח, כ; וראה גם סעיפים כח-ל) מוסיף לבאר (ע"פ ה'מגן אברהם' ס"ק יא), "...אע"פ שאין שוהין שיעור מיל בין כל עיסה ועיסה ונמצא שהבצק הדבוק בכלים אינו שוהא בלא עסק¹⁴, אף על פי כן

10. "היינו בין כל עיסה ועיסה לנקותם" (משנה ברורה' סקל"ג ע"פ דברי אדה"ז סי"ח).
11. "לנקותם מפירוורי בצק הנדבקים בהם" (שו"ע אדה"ז שם).
12. "אחר גמר לישת העיסות הנאפות בהיסק תנור אחד" (אדה"ז שם, ועד"ז ב'משנה ברורה' שם).
13. "אותו שלש העיסה ואותן שתיקנו המצות (וכן אותו שנתן הקמח)" (שו"ע אדה"ז שם סכ"ט).
14. היינו כגון על המערוכים, שהפירוורים הנדבקים בהם אינם נחים ללא עסק בעת הגלגול. אבל הפירוורים שבכלים במקום שאין הכלים מתעסקים בבצק, כגון פירוורים שנשרו על השלחן, בודאי שיש לסלק ולחזור ולסלק מיד.
15. דוקא כהנ"ל בהערה שלפנ"ז.

שיש עליהם מעט קמח אחר אפייה. וזה בא מחמת שהיתה עיסה קשה ולא נילושה יפה יפה...¹⁹ ומה שלא הזכירו זה הפוסקים, היינו משום שזה אינו מצוי כלל אלא בעיסה קשה שלא נילושה יפה, ובדורות הראשונים היו שוהין הרבה בלישה וגלגול עד שהיה נילושה יפה. עד שמקרוב זה עשרים שנה או יותר²⁰ נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים למהר מאד מאד בלישה, ואין לשין יפה יפה, ולכן נמצא קמח מעט במצות של עיסה קשה, כנראה בחוש למדקדקים באמת". ומשמע שכבר בימיו שינו המנהג לחומרא, ולא כדורות הראשונים שלא מיהרו לאפות את המצה, אלא "היו שוהין הרבה בלישה וגלגול". דמכיון שסמכו על ההלכה ש"כל זמן שמתעסקים בו אפילו כל היום אינו מחמיץ", היה להם מספיק זמן "עד שיהיה נילושה יפה". "עד שמקרוב זה עשרים שנה או יותר נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים למהר מאד מאד בלישה", כפי²¹ מחמירים לאפות את המצה "עד שלא יהיה מהתחלת הלישה יותר משיעור מיל" (וכדברי ה'חיי אדם' הנ"ל) ועל כן "אין לשין יפה יפה".

יתר על כן כתב אדה"ז (סי' תנט סעיף כח-כט), שלא רק אחר כל ג' עיסות נוהגים לרחוץ הכלים שלשין בהם וכן הידים, אלא: "המדקדקים נוהגין ללוש בספל ואחר כל עיסה ועיסה ידיה הספל וינגבו במפה, אלא אם כן לש מיד בלי הפסק. והמנהג הנכון להיות לו שני ספלים להחליף בין עיסה לעיסה". וכן

עד ח"י רגעים. רק "שיערת" שכך היה, ולא בודאות גמורה הבאה מתוך דיוק והקפדה. (ואולי שמה שהסתפק בהשערה בזה, משום שגם אם עבר מעט על ח"י רגעים, מ"מ שההיות שבפירוורים, גם אם נצרפם לא יגיעו להילוך מיל).

אמנם בספר 'חיי אדם' (כלל קכח סכ"ג-כ"ה)¹⁶ מצינו כבר הקפדה על ח"י דקות: "העוסק בלישה... יזהר לרחוץ ידיו ולנקותם היטב עכ"פ לאחר שלש כשיעור חימוץ. וכן הכלים שלשין בו ירחצו היטב לאחר שעשו בו ב' או ג' עיסות עד שלא יהיה מהתחלת הלישה יותר משיעור מיל. וכן הסדינים שמכסין בו השולחנות די להחליף משיעור מיל לשיעור מיל. והמדקדקין יותר ינוח ברכה¹⁷ על ראשם ומנהג חסידות הוא. וכן ישגיחו על עצים המגלגלין שיהיו נקיים ולהחליפם בזמן הנזכר, וכן כלים המנקבין בהם. המגלגלים ישגיחו אם מודבק בידיהם עיסה שירחצו ידיהן ג"כ משיעור מיל לשיעור מיל". ה'חיי אדם' היה בן דורו של אדה"ז בעל ה'תניא', וספרו נדפס בפעם הראשונה בוילנא בשנת תק"ע¹⁸, וכנראה שבאותן השנים כבר השתרשה ההקפדה על רחיצה בכל קטע של עבודת המצות בכל ח"י רגעים, והיה זה מנהג נפוץ.

לכאורה זוהי גם כוונת אדה"ז בעל ה'תניא' בשו"ת שלו (סי' ו), כשכותב הלכה למעשה בדורות אלו אודות איסור בישול מצה שנתפררה: "והנה עינינו רואות בהרבה מצות

16. (ובדפוס הראשון: כלל קכד סכ"א-כג.) ועל פיו זה מובא ב'משנה ברורה' (סי' תנט סקל"ג): "ומנהגנו כהיום לרחוץ אשה הלשה את ידיה וכן הכלים שלשין בו לאחר שעשו בו שנים או ג' עיסות עד שלא יהיה מהתחלת הלישה יותר משיעור מיל...". וראה 'קיצור שו"ע' סי' קי ס"ו.

17. בדפוס הראשון: ינוחו ברכ[ן].

18. מחברו הגאון רבי אברהם דנציגר היה מדייני ווילנא, חי בשנים תק"ח-תקפ"א.

19. מעניין שכבר הגמרא בפסחים (לו, א) מבחין בין לחם הפנים (שהוא אסור לבא חמץ. רש"י) למצה, שלחם הפנים הוא "פת עמילה", ומפרש רש"י: "שאינה ממהרת להחמיץ, שעמילתה מעכבתה; עמילה — ברייר"א [=לחם שנילוש היטב], כדתנן (מנחות עו, א): כל המנחות טעונין שלש מאות שיפה וחמש מאות בעיטה".

20. ראה בהנסמן לעיל הערה 8 (עמ' 77-78) דיון לאיזה שנה הכוונה.

21. בספר 'מנהג אבותינו בידינו' ח"ב עמ' תמו הערה 29 מציין: "על התפתחות זו ראה דברי הג"ר מרדכי [א]פשטיין בנו של הגר[א]ל [א]פשטיין בעל ה'פרדס', בן דורו של הגר"א ב'מעשה רב החדש', ב"ב תש"מ, עמ' נא...". אמנם שם לא מפורטות החומרות. נאמר רק: "ובפרט בדור הזה שאכשר דרא בענין לישה ואפייה שמחמירים הרבה מה שלא היה מקדם", וא"א לדעת בודאות לאיזה חומרות כוונתו. אך מכיון שמדובר באותו הדור, נראה פשוט דהיינו החומרות הנזכרות בדברי אדה"ז וה'חיי אדם'.

הטעם שכ' ה'מועדים וזמנים' אינו שייך), א"כ מהו הצורך להפסיק בכל 18 דקות?

אף אתה אמור לו, אי אפשר לחשב זמן כל עיסה לחד, כאשר היא נעשית באותם הכלים שלשו העיסות הקודמות, וכגון בקערת הלישה, פשיטא שנשארו פיורורים מהעיסה הראשונה. ומכיון שהם מתערבים בתוך העיסה השניה הנעשית בקערה, ופיורורי השניה בשלישית וכן הלאה, א"כ ע"כ ספירת הזמן של העיסה האחרונה, מתחיל מרגע נתינת המים לתוך העיסה הראשונה.

והגם שמעיקר הדין אין טעם זה מצריך להפסיק ולנקות, מכיון שהפיורורים שנשארו בקערה אינם נחים בלא עסק אלא מתערבים מיד בעיסה השניה. וכן הבצק הדבוק על המערוכים הלא ימשיכו לגלגל בהם. וכמשנ"ל מש"כ ה'מגן אברהם' ובשו"ע אדה"ז: "...אין שוהין כלל בין עיסה לעיסה אלא לש מיד זו אחר זו בלא הפסק כלל... הבצק הדבוק בכלים אינו שוהא כלום בלא עסק", וממילא אפילו "כל היום כולו אינו בא לידי חימוץ". אלא שאנו חוששים, כאמור לעיל, לפיורורים הנפליטים מהעיסה ונשארים בעריכות או על השלחן (כנראה בחוש), בלא עסק כלל, וכן על הידים או על המערוכים במקום שאינם באים במגע תמידי של עסק עם המצה, דלאחר שיעור מיל הרי הם מחמיצים, ועלולים להתערב אח"כ בעיסה אחרת ח"ו ולהחמיצה. נמצא הפסקת העבודה בכלים ורחיצת הידים בכל ח"י רגעים, היא מפאת חשש שמעיקר הדין.

אולם אחר כל זה, עדיין אין בכך די ביאור והצדקה להפסקת כל העבודה במאפיייה בבת אחת, והרי הבצק אינו מגיע בבת אחת לכל מקום, וא"כ יחשבו ח"י רגעים לכל חלק מתהליך העבודה לחד, לקערת הלישה והלש

"אותו שלש העיסה ואתן שתיקנו המצות... ידיחו ידיהם בין כל עיסה ועיסה (אלא אם כן מתעסקין מיד בלי הפסק כלל)"²². ומוכח שבדורו (שכאמור ה'חיי אדם' היה ג"כ באותו הדור) הקפידו, המדקדקים עכ"פ, עוד יותר ממש"כ ה'חיי אדם', והוסיפו בהפסקות תדיריות לרחיצת הכלים וידי כל העוסקים, אפילו בכל פחות משיעור מיל. שהרי עיסה אחת ע"כ נגמרת כל עסקה עד התנור פחות הרבה מח"י רגעים, והיינו כמעט כדברי רבינו שמואל מפלייזא שהובא לעיל.

ביאור מנהיגנו באפיית המצות

עד עתה היה דיוננו במקורות והצדדים ההלכתיים המחייבים זהירות וזריזות בסדר אפיית המצות, ובטעמים למה למהר אפיית כל עיסה תוך הילוך מיל מתחילת לישה, וכן בצורך לנקות הידים והכלים. אולם עדיין לא נתברר הטעם להפסיק דוקא כל מלאכת האפיה כל ח"י רגעים ולהתחיל מחדש ממש. נתבונן אפוא במציאות הקיימת, ומהו המנהג המצוי וטעמיו.

מצוי היום במאפיות, שבמשך ח"י דקות מצליחים לעשות 7-9 עיסות ("מיררעס"), העובדים במאפיה מצליחים לגמור עריכת 7-10 מצות במשך ח"י דקות. — כמובן תלוי במספר העובדים (ובעובי המצות). ונמצא לפי זה שכל עיסה בפני עצמה, נאפית תוך 6-7 דקות מאז תחילת לישה. ואעפ"כ מפסיקים העבודה כולה בכל ח"י רגעים.

והיה כי ישאל השואל — מה הפסקה זאת לנו, הלא בזמננו שהכל נוהגים בחומרא שהזכיר אדה"ז "למהר מאד מאד בלישה", וכנ"ל שכל עיסה נאפית תוך 6-7 דקות מנתינת המים לקמח של אותה עיסה (ובזה הרי גם

22. ולכאורה זו גם כונת ה'משנה ברורה' שם, שפתח כדברי אדה"ז ועוד בלשון חמור יותר, לא רק שכן נוהגים המדקדקים, אלא שכן צריך לעשות, וז"ל: "וה"ה שצריך לרחוץ ידיו... בין כל עיסה ועיסה", ואעפ"כ סיים: "ומנהגנו כהיום לרחוץ... לאחר שעשו בו שנים או ג' עיסות". ולכאורה מגרע גרע ב"מנהגנו כהיום". אלא משמע דמה שצריך לרחוץ אחר כל עיסה, זהו מדינא, דאסור להשהות לכתחילה הפיורורים שבקערה אפילו רגע אחד. אבל ל"מנהגנו כהיום", עושים ג' עיסות ברצף אחד ממש, ואח"כ מפסיקים ורחצים כל הכלים והידיים. וכבר נתבאר בדברי כמה פוסקים (הובאו דבריהם בפנים), שנקטו דג' עיסות (בזמנם) הם ערך שיעור ח"י רגעים עד התנור.

זה ודאי אינו דממ"נ, אם יש בתוך העיסה קמח שלא קבל מים, הרי אף שיפלו עכשיו פירורים אלו, הרי לא יחמיצו עד ח"י רגעים מהשתא, ועתה הוא מעברם. ואם הקמח כן קבל מים, הנה אף שלישתו לא היתה יפה כ"כ ואין בכחה לבטל שהייה הקודמת, מ"מ שלא תחמיץ מהני אף עסק זה. כמו שפסקו המגן אברהם' (סי' תנט סק"ד) ואדה"ז בשלחנו (ס"ט) לגבי ניקור המצות, שלמרות ש"אינו נקרא עסק גמור... מ"מ נקרא עסק קצת לענין שאין המצה בא לידי חמץ בשעת הניקור". וע"כ שהלישה למרות שאינה "יפה יפה", מ"מ עסק קצת ודאי הוי²³. וא"כ ברור שאין למנות זה כטעם ההידור למנות ח"י דקות משעת נתינת המים לקמח של העיסה הראשונה, אלא כמו שנת"ל.

שני מעמים לעצור ולהחליף הכלים אחרי ח"י דקות

שוב מצאתי שהג"ר מנחם סג"ל פאללאק, אב"ד סערענטש בהונגריה, בשו"ת 'חלק לוי' (או"ח סי' קנו), הסביר בזה וכו': "הנה המנהג להחליף את הבעקען (קצרת הלישה) לאחר ג' לישות, שהוא שיעור י"ח מיניטען (עד לאחר העריכה). ויש בזה לדעתי שני טעמים, [א] חדא לפי מה שהביא בחק יעקב בשם הב"ח (סי' תנט סק"ח) דצריכה האשה לצנן ידיה בשעת התעסקות בעיסה. ואע"ג שהחק יעקב לא ס"ל הכי, אבל אנו נוהגים כהב"ח. וי"ל דשיערו דעד ג' לישות לא יתחממו הידים וממילא כשתצנן ידיה לאחר ג' לישות ובאותה העת ישארו הבעקען והפירורין שבו בלי עסק חוששין למה שכ' המחבר (שם ס"ב) דאחר שנתעסקו בבצק ונתחמם בידיים אם יניחוהו בלא עסק ימהר להחמיץ²⁴. [ב] ועוד זאת יש לחוש דהנה בלישה האחת ישארו תמיד פירורים להלישה השנית, ואם ילישו כל היום בבעקען אחד מי יימר אם הפירורין הללו

עצמו, ח"י רגעים מתחילת הלישה וירחצו וחוזר חלילה, ולכל חלק משלחנות הלישה ועריכה בפני עצמו, ולכל פועל משעה שהתחיל לעסוק במקומו, ודי בכך.

אכן ברור, שהמנהג להפסיק הוא מצד החומרא כשיטת היש מפרשים שבר"ן שנת"ל, שלאחר הילוך מיל אפילו כשמעסקים בו מחמיץ. ולשיטה זו אין די במה שנחשב ח"י רגעים לכל קטע משעה שהתחילו בו, אלא צריך שלא יעבור ח"י רגעים מנתינת המים בעיסה הראשונה, עד כניסת העיסה האחרונה לתנור, כיון שמעורבים בה פירורים של העיסה הראשונה (וראה גם דברי הר"ש מפליזא דלעיל, שכנראה אף מחמיר יותר מזה). ואכשור דרא להחמיר כהב"ח וכמו שכתב ה'ערוך השלחן' וה'חיי אדם' למנות הח"י רגעים מתחילת הלישה הראשונה שבקערה. ולזה הכוונה ב'חיי אדם' שכתב: "וכן הסדינים שמכסין בו השולחנות די להחליף משיעור מיל לשיעור מיל", כלומר שיעור מיל מאז תחילת הלישה הראשונה.

האם המעם מחשש שלא נילושה יפה?

אבל הא אין לומר דטעם החומרא למהר גמר כל העבודה בתוך ח"י רגעים משום דחיישינן שמא לא נילושה העיסה יפה, וא"כ אולי יש בה חלק שלא נתעסקו בו כדבעי, וא"כ כשהעיסה הראשונה מגיע לשלחן אולי יש בה כבר חלק שלא היה העיסוק בו כדבעי, ועכשיו יפלטו מחלק זה פירורים וידבקו בשלחן וכעבור ח"י דקות מאז נתינת המים לקמח לראשונה יחמיצו. ונרצה להוכיח כן לכאורה מתוך מש"כ אדה"ז בעל ה'תניא' בתשובה שנזכרה לעיל: "שמקרוב... נתפשטה זהירות... למהר מאד מאד בלישה, ואין לשיין יפה יפה...", ויש שנשאר קמח בלתי נלוש, ולכן הזהיר משריית המצות בפסח. אף אנן נחשוש כנ"ל.

23. וכדמות ראה לזה מה'מגן אברהם' סקט"ז ושו"ע אדה"ז סכ"ה, שבאם "אין כולו נילוש ונגבל יפה" חוששין רק שישאר קצת קמח ויבא לתוך התבשיל, אבל אין חוששין שחלק מהעיסה יתחמץ.

24. ויש להוסיף בזה: הרי כתבו האחרונים דמש"כ המחבר ד"אחר שנתעסק בבצק ונתחמם בידיים, אם יניחוהו בלא עסק מיד יחמיץ", אין הכוונה דכל עיסה אחרי שנתעסקו אתו מיד הוא מחמיץ כשמניחים אותו לרגע, "דא"כ אי

משיעור מיל...". ובשו"ת 'דברי מלכיאלי' (ח"ד סי' כ"א ליד הערה טו), משער את הט"ו מינוט: "בערך שלש עיסות". ועד"ז מצאתי גם ב'אשל אברהם' (בוטשאטש, סי' תנט ס"א): "...להרחיק מחימום היד. שע[פ]ז נהגים ליטול ידיהם כל העוסקים בעיסה בתוך רבע שעה (ע[פ]ז מזהירים שיטלו ידיהם כל העוסקים בעיסה אחר ב' עיסות רצופות, כי כן הוא לעת עתה בסדרי האפיות שאין רבע שעה בשני עיסות, אך בג' יש חשש קרוב לשליש שעה)...".

אמנם בסידור 'ישועות ישראל', לבעל 'מסגרת השלחן' שעל הקיצור שו"ע, כותב (דיני אפיית המצות סעיף לא): "נוהגין שאחר כל ב' מייערי"ס או ג' לוקחין כלי אחר ללוש ב", ובהגדת 'אגודת אוב' (לבעל הזיגד יעקב' מפאפא) ב"קצת אזהרות לאפיית המצות" (סעיף יב) הוא מזהיר: "לאחר כל ג' עיסות צריך להחליף הבעקין (קצרת הלישה) ולרחוץ הידים כל המתעסקים בעיסה", ולא תלו זה בפירוש בח"י רגעים של משך האפיה.

וכבר כתבתי שכיום מספיקים הרבה יותר מג' עיסות בח"י רגעים. ולמעשה לא שמעתי מקפידים שיהיו רק ג' עיסות, גם מצד חימום היד. אלא המנהג שמקפידים עליו הוא, שלא ללוש יותר עיסות ממה שאפשר שיאפו בתוך ח"י רגעים. וכנראה שהמציאות נשתנתה בזה

שנשאר מלישה הראשונה לא נשאר גם בלישה השניה וחוששין למה שכתב הרמ"א [שם] דשהיות מצטרפות²⁵.

הטעם הב' שכותב הוא ע"ד שנתבאר לעיל. אך מה שהזכיר דוקא החשש לשהיות מצטרפות, מפני שכנראה אינו חושש אלא שהפירורים שבין עיסה לעיסה נשארים כמה רגעים בלי עיסוק, ובאם השהיות יצטרפו זה יגיע לידי יותר מח"י דקות. אמנם אם מפני חשש זה, היו יכולים לאפות כשעה ושעתיים. כי צריכים הרבה מאד זמן עד שיצטרפו השהיות לח"י דקות (ואכן בדיעבד הוא מקיל בזה, כבהערה 25). ברם כבר כתבנו לעיל שיש לחשוש גם לפירורים שישארו בלא עסק כלל במשך זמן הלישה ועריכת המצות מהעיסה השניה והשלישית, וע"כ ודאי יש מקום להחמיר ולעצור מיד כל ח"י דקות.

ג' עיסות?

והנה בטעם הא' כתב החלק לוי, שזה מכיון שהידים מתחממות "לאחר ג' לישות שהוא שיעור י"ח מינוטעין". ומעניין הדבר, שהרבה מהפוסקים קבעו את מנין העיסות שאפשר להספיק בח"י רגעים — ג' עיסות. ראה דברי החיי אדם' שהועתקו לעיל (ועל פיו ב'משנה ברורה' ס"ק לג): "וכן הכלים שלשין בו ירחצו היטיב לאחר שעשו בו ב' או ג' עיסות, עד שלא יהיה מהתחלת הלישה יותר

אפשר למצוא כמעט שום מצה כשרה בעולם, דלא יבצר שיהיה לה איזה ביטול עסק להרף עין, וכפי שהקשה בשו"ת 'שואל ונשאל' (או"ח ח"ב סי' ג). אלא "דמ"ש מרן מיד אינו בכל ענין רק באופן זה שראינו שנתחמם בידים וכדקדוק לשון מרן ולשון הרא"ש בתשו"ו...". וראה גם בהגהות הגר"ב פרענקיל לסימן תנט (נדפסו בסוף השו"ע ב"לקוט המפרשים"), שכתב על דברי המחבר: "כתוב בספר היקר [תוספת שבת] היינו אם ידוע שנתחמם", וכך משמע מדברי אדה"ז בסי"א עיי"ש היטב [וראה בארוכה מאמרו של הגה"ח אלי' לנדא ביאור ישראל' גליון זה], וא"כ למה לנו לחשוש שאולי נתחמם העיסה מהידים בגמר הח"י דקות, י"ל שכוונתו כאן שאנחנו מחמירים ומשערים שאחרי ח"י דקות של התעסקות עם עיסה ודאי נתחמם היד וחיימם גם את העיסה, ואז הרי "אם יניחוהו בלא עסק מיד יחמיץ". וראה עוד לקמן מה שהועתק מדברי האשל אברהם' בוטשאטש. ויש להעיר שלכאורה המשך דברי הגר"ב פרענקיל שם אינם מובנים, דכתב: "ודע דצריכים לומר שעריכת המצות מבטלת החימום שהיה בלישה, דאל"כ היאך אפשר לנקר המצה, דהא ניקור לא מקרי עסק ומתחממת המצה או לפי דעת השו"ע דמיד תתחמץ, וגם הולכת המצה להתנור הוי הפסק ומתחממת אז, אלא ודאי כמו שכתבתי", ולכאורה לפי מש"כ בתחילת דבריו, דדברי השו"ע נאמרו רק ב"ידוע שנתחמם", אין שום בעיה בניקור וההילוך לתנור.

²⁵ ובסוף דבריו מוסיף: "והנה בעיקר דין אם שכחו ולא החליפו את הבעקין לאחר ג' לישות כנהוג... אם כבר אפו ויש הפסד לענ"ד יש להקל, דהרי לטעם א' שהבאתי דטעם חילוף הבעקענס הוא משום דצריכה לצנן ידה, הלא מבואר ברמ"א סי' תנ"ט ס"ג דאם עברה ולא ציננה ידה מותר. ולטעם הב' שהבאתי, הנה התה"ד שהביא שם המ"א [סק"ד] חולק וס"ל דבעסק גמור אין שהיות מצטרפות ולישה היא עסק גמור. והמ"א נראה דסובר כוותיה".

הראשון שבגנבים גונב דעת הבריות... ועד"ז נאמר בתוספתא בבא קמא (פ"ז ה"ג). ובריטב"א (בחיידושיו לחולין צד, א) הביא גירסת התוספתא: "שלשה גנבים הם, גדול שבכולם גונב דעת הבריות". וה'חתם סופר' (בחיידושיו לחולין שם) הביא דגניבת דעת חמיר מגניבת ממון, "דבתוספתא יליף גניבת דעת מק"ו דגניבת ממון" (וצ"ע איפה זה נמצא בתוספתא).

בגמ' (חולין שם) "אמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עובד כוכבים". ומפרש התם, כגון שנתן לו תרנגולת טריפה והגוי סבור שהיא שחוטה. וכתב רש"י: "אין מוכרין טרפה לעובד כוכבים בסתם אא"כ הודיעו שהיא טרפה דתו ליכא גניבת דעת".

הרמב"ם פסק דין זה בשני מקומות. בהל' מכירה (פי"ח ה"א) כתב: "אסור לרמות את בני אדם במקח וממכר או לגנוב את דעתם, ואחד גוים ואחד ישראל בדבר זה. היה יודע שיש בממכרו מום — יודיעו ללוקח. ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור". ובהל' דעות (פ"ב ה"ו) כתב: "ואסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעת הגוי. כיצד לא ימכור לנכרי בשר נבילה במקום שחוטה, ולא מנעל [מעור] של מתה במקום מנעל [מעור] של שחוטה... וכן כל כיוצא בזה". ועיי"ש בנו"כ ובשו"ע חו"מ (סי' רכח ס"ו) ובסמ"ע שם.

מתוך שהרמב"ם חילק זה לשני פסקים ובשני מקומות, מוכח דשני גדרים הם בגניבת דעת. האחד — גניבת דעת שיש בה רמאות במקח וממכר, שמפסיד בזה את הלוקח, אי לכך כתבו בהלכות מכירה. והשני — גניבת דעת שאין בה שום הפסד ממון ללוקח, לכן קבע מקומו של דין זה בהלכות דעות. והוא על דרך שכתוב ב'שערי תשובה' לרבינו יונה (שער ג אות קפד): "אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת נכרי. והנה החטא הזה חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל נכרי, יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה, ונתחייבו על גדרי האמת, כי הוא מיסודי הנפש" — דהיינו "הלכות דעות".

ה'לבוש' (חו"מ סי' רכח ס"ו) כלל שני סוגים אלו של גניבת דעת בחדא מחתא, וז"ל:

עקב השכלולים הטכניים, וגם בהיות העוסקים באפיה הם פועלים מומחים, ולא כבעבר שכל משפחה אפו לעצמם.

מנין הח"י רגעים — מאימתי

מעתה נבוא לנידון שהצבנו בראש דברינו, מאימתי יש למנות את הח"י דקות למצות, האם משעת נתינת המים לקמח, או משעה שהעיסה מגיע לשלחן העבודה.

ונראה שזה תלוי בטעם החומרא שאנו מפסיקים בח"י דקות. אם מטעם שאנו חוששים לשיטת היש מפרשים שהביא הר"ן, הרי בודאי צריכים למנות הזמן מרגע נתינת המים לקמח בקערה. אבל אם רק מפני חשש פירוורים הנפלטים מן העיסה והנדבקים לכלים ולידים, הרי מספיק למנות מרגע שהעיסה הגיעה אל שלחן העיבוד. מלבד כלי הלישה וידי הלש, שלהם, כמובן, צריכים למנות מנתינת המים לקמח.

לסיכום: עם היות שהמאפיות שמקילות ואינם מונים ח"י רגעים מרגע נתינת המים לקמח של העיסה הראשונה, אלא מונים ח"י רגעים מאז שמגיעה העיסה לשלחן, או שמשגיחים על ח"י רגעים בכל מקום של העבודה במצות בפני עצמו, יש להם על מה לסמוך. ואפשר להשתמש במצות אלו, אם יש בהן השגחה מעולה בפיקוח של רב בר סמכא.

אולם מכיון שישראל קדושים הם, וכבר פשט המנהג להחמיר בהקפדה על ח"י רגעים מתחילת הגיבול, וישנם הרבה שאינם מעלים על דעתם שבמאפיה פלונית לא נהוג כך, אי לכך, אף שמצד הלכות פסח ודאי שמצות אלו כשרות הן. אבל נראה ברור שבמה שלא מציינים על האריזה אופן הנהגת הזהירות של האפיה, אפילו שמפרסמים שם רב ידוע שהמאפיה בהכשרו, נתקלים בבעיה השייכת לשו"ע חלק יורה דעה וחושן משפט. והיא בעיה חמורה של גניבת דעת ואולי גם של אונאה וביטול מקח, וכמו שיתבאר לקמן.

גדרי איבוד גניבת דעת מדאורייתא

על איסור גניבת דעת נאמר במכילתא (משפטים פרשה יג): "שבעה גנבין הם,

במקחו צריך להודיעו ללוקח אע"פ שהוא נכרי. שהרי זה מטעהו וגונב דעתו אם אינו מודיעו, והרי זה כגונב ממון, ואסור מן התורה כמו שיתבאר בהלכות גזלה". ולהלן (סי"ב) כתב: "ואפילו לגנוב דעתו בדבר שלא יגיע לו הפסד להנכרי אסור מדברי סופרים, כגון למכור לו בשר נבילה בחזקת שחוטתה".

שמע מינה מדברי רבינו דשני גדרים כלליים הם בגניבת דעת, גדר אחד מדאורייתא, והוא כאשר גורם בכך הפסד ללוקח. ובהא גופא שני דינים א. "אסור להטעותו בין בשיווי מקח בין בחשבון", דהיינו רמאות בממון, "כמו שיתבאר בהלכות גזלה". ב. "כל מרמה שבעולם אסורה במקח וממכר" — אפילו כאשר אינו מטעהו בשווי. וחזר וכתב גם על זה "כמו שיתבאר בהלכות גזלה", משום ש"הרי זה כגונב ממון", דסו"ס הטעה את הקונה בזה שהעלים ממנו המום. על שני דינים אלו כתב דאיסורו איסור תורה. דהיינו ממש כדברי ה'לבוש' הנ"ל, דאפילו שאינו מטעהו בשווי, דמוזיל לו כפי ערך המום, אעפ"כ אסור. וכן כתב ה'פרישה' (שם סק"ה, בפירושו הא'): "נראה דאפילו אם אינו מטעהו בשווי, דנותן לו בזול טפי כפי ערך המום, אפ"ה אסור"²⁶, וכ"כ בסמ"ע (שם סק"ז). ומובא ב'ערוך השלחן' ס"ג (וראה ב"ח המובא לקמן).

הגדר ה', גניבת דעת האסורה מדברי סופרים, והוא כאשר ללוקח "לא יגיע לו הפסד" כלל. והיינו בפירוש דלא כ'פרישה' (סק"ו הנ"ל) שהרי כתב: "כגון למכור לו בשר נבילה בחזקת שחוטתה"²⁹, ולדברי ה'פרישה' גם זה נכלל בגדר הא'.

"אסור לרמות בני אדם במקח וממכר, או לגנוב דעת אפילו אינו מרמה אותו בממון שיעור האונאה, כגון אם יש מום במקחו אפילו אינו מוכרו לו ביוקר, צריך להודיע ללוקח [ש]יש בו מום זה, ואף אם הוא גוי לא ימכור לו בשר נבילה בחזקת שהיא שחוטתה".

אולם ב'פרישה' (שם אות ו) נראה שפירש דגם במכירת בשר נבלה בחזקת שהיא שחוטתה, יש בה משום גדר דנזק ללוקח, אף שאינו נזק ממוני, דכתב על דין זה: "שהנבלה אינו טוב ואינו ברי לגוף כשחוטתה"²⁶. וראה זה דבר חידוש שכתב האדמו"ר מקלויזנבורג בשו"ת 'דברי יציב' (או"ח סי' רס אות ב) על דברי הפרישה הללו: "ונראה כוונתו ג"כ משום טמטום הלב והדעת בגשמיות, ושייך גם בעכו"ם אף דלית ביה איסורא".

והנה בפוסקים יש דיון האם איסור גניבת דעת הוא מדאורייתא או מדרבנן. והריטב"א כתב (בחולין שם): "ואיסור גניבת דעתו [ואפילו] של נכרי, כתבו קצת רבותינו בשם בעלי התוספות ז"ל שהוא איסור תורה דנפקא לן מדכתיב לא תגנובו ולא תכחשו וגו'..." (וראה הנסמך ב'ספר המפתח' לרמב"ם פרנקל, בשני המקומות הנ"ל ברמב"ם, ו'אנציקלופדיה תלמודית' כרך ו טור רכה-רכו).

כל זה מתבאר היטב בדברי אדמו"ר הזקן בעל ה'תניא' בשו"ע שלו, דכתב (הל' אונאה סעיף יא): "אסור להטעותו [את הנכרי]²⁷ בין בשיווי מקח בין בחשבון, כמו שיתבאר בהלכות גזילה. וכן כל מרמה שבעולם אסורה במקח וממכר, אפילו לנכרי, כגון אם יש מום

26. באנציקלופדיה תלמודית' דלקמן (טור רכו הערה 28) העירו ע"ז: "וצ"ב שא"כ הרי זו גניבת ממון ומקח טעות". אך באמת י"ל דלק"מ, דכיון אוזיל גביה (כדלקמן) תו ליכא גניבת ממון. ומקח טעות נמי לא הוי, דפעמים שהגוי קונה גם בשר נבילה לאכילה. וכמו בבעלת מום דאינו מקח טעות בגברא דזבין להא ולהא (בבבא קמא מו, א). והלא ה'פרישה' לא כתב שבשר זה אינו ראוי או אינו עומד לכך, אלא שבשר שחוטתה עדיף, וכוונתו שמ"מ יש כאן כעין היוק באיכות.

27. וכדעת ה"א שברמ"א חו"מ שם סי' שמח ס"ב, ראה גם ש"ך סק"ג שם בשם הי"ש"ש.

28. בפירוש ה'ב' כתב ה'פרישה' דניתן לפרש שמדובר כאן גם במטעהו בשווי, ואכן זה אסור מדין אונאה ולא דגזילה, ונוסף לזה כאן איסור גם מדין גניבת דעת. והנה בסמ"ע (שצוין לקמן) לא הזכיר בכלל את האפשרות ה', ומזה משמע דפירושו הא' עיקר.

29. וכלשון הרמב"ם בהל' מכירה שם ה"ג: "אע"פ שהנבלה אצלו כשחוטתה". ועיין היטב לקמן בפנים.

עליו שלא לקנותו" (יעו"ש בב"ח), וא"כ איסורו מדאורייתא.

וי"ל דגם ממה שחילק הרמב"ם דין גניבת דעת וכתבו בשני מקומות כנ"ל, הוא ראיה ומקור לדברי אדה"ז לחלק בכל זה. ומצאתי בספר 'ניב שפתים' (כלל ח ס"א בחידושים) שתחילה כתב ממש כך, דע"פ שיטת אדה"ז מבוארת הכפילות בדברי הרמב"ם, "דבהל' מכירה מיירי כשע"ז מפסידו ממון ממש וזה אסור דאורייתא, אבל בהל' דעות מיירי באופן שאין בו הפסד ממון, רק שע"ז יחזיק לו טובה בחנם, וזה אסור רק מדברי סופרים". וא"כ י"ל שדברי הרמב"ם הם המקור לשיטת אדה"ז. אלא שדחה את זה, דא"כ יקשה למה כתב הרמב"ם גם בהל' מכירה בסוף הלכה א: "ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור", והרי דין זה אינו שייך אלא להלכות דעות. ועוד, דזה אינו אלא מדרבנן. ועיי"ש עוד כמה קושיות. ויש להוסיף דלכאורה קשה יותר, שהרי הדין דאין מוכרין בשר נבלה לגוי כבשר שחוטה, מופיע בשתי המקומות: "ואין מוכרין בשר נבלה לגוי בכלל בשר שחוטה, אע"פ שהנבלה אצלו כשחוטה" (הל' מכירה שם סוף ה"ג), "לא ימכור בשר נבילה במקום שחוטה" (הל' דעות שם), ובפרט שהרמב"ם הוסיף הדגשה בדין זה בהל' מכירה (סוף ה"ג).

אך מתוך דיוק לשון הרמב"ם נראה דלק"מ. דלכאורה יש להבין למה הוסיף הרמב"ם "אע"פ שהנבלה אצלו כשחוטה" דוקא בהל' מכירה, לכאורה זה שייך יותר להל' דעות. אבל באמת אינו כן. יש שינוי לשון בין שני המקומות, בהל' מכירה כתב: "ואין מוכרין בשר נבילה לנכרי בכלל שחוטה", דהיינו

וחילוק פשוט הוא בין שני סוגי הגניבת דעת. במקח שיש בו מום, כתוצאה מהעלמת המום, קנה הלוקח חפץ שלא היה קונהו, וגם זה נחשב לנזק. משא"כ בסוג גניבת דעת שבמקרים המבוארים שם (סעיפים יג-טז), שכל איסורם אינו אלא "מפני שמחזיקים לו טובה בחנם"³⁰.

עוד ראוי להעיר בדיוק לשון אדה"ז. דהנה בסעיפים יג-טז, שבהם מפורטים דוגמאות של גניבת דעת שמחזיק לו טובה בחנם, אינו אומר עליהם לשון "אסורים", אלא אומר: "לא יפתח חבית... לא יפציר בחבירו... לא יאמר לו סוך שמן... לא ילך לבית האבל... לא ישלח לחבירו... לא ימכור עור...", כיון שאיסורם אינו כ"כ חמור, דאינו אלא מדרבנן. משא"כ בסעיפים יז-כ, הוא משנה וכותב: "אסור לאדם למכור... אסור לפרכס... אסור לנפח קרבים... אסור לערב מעט פירות...", כי בסעיפים אלה המדובר הוא שמתעהו במקח וממכר בדברים של ממש, כגון שמוכר לו זקן שנראה בחור, או ישן שנראה חדש, והרי זה הפסד לקונה, ואסור מדאורייתא³¹. ולא עוד, אלא מהמבואר בסי"ח וי"ט נראה דדין נוסף קמ"ל, שהטעיה כעין זו היא כ"כ גדולה, עד שלא זו בלבד שאיסור הגניבת דעת הוא מדאורייתא, אלא גם דין אונאה יש בו. ויש להעיר, שהב"ח (ד"ה לא ימכור) דניחא ליה יותר לפרש שגם במקרים אלו מדובר במכירה שאין בה הפסד ממון, וכגון דאוזיל ליה, וממילא אין בו אונאה, אמנם אפילו הכי נראה לכאורה, דנחשב שיש הפסד לקונה במכירה זו, דאילו ידע שיש בה מום לא היה קונה, משום שהוא בגדר דבר "שמקפידין

30. אולי ניתן להגדיר את זה גם במלים אחרות: גניבת דעת שמחזיק לו טובה אינו אלא במחשבה, משא"כ גניבת דעת שיש בו הפסד הרי זה בא לכלל מעשה. ולהעיר משיטת היראים (סימן רלה) דהאיסור ד"מדבר שקר תרחק" (שמות כג, ז) אינו אלא במקרה "שיוכל לבוא שקרו לידי היוק [לחבירו]", אבל שקר שאינו בא לידי מעשה אינו אסור מה"ת. ובספר 'ניב שפתים' (כלל א ס"א בחידושים) הקשה, שהרי "ודאי כי מי שמשקר אף בסיפור דברים בעלמא הוא קרוב אף אל השקר שגורם רעה... ועל כן נראה ברור, דגם היראים ס"ל דאסור מן התורה כל שקר אפילו שקר שאינו גורם רעה...", וכל דבריו תמוהים, שהרי אין כל מקום לקושתו, ובוודאי שאין כל מקום להפוך את דברי היראים על פיהם. 31. ומש"כ בסט"ז: "לא ימכור עור של נבילה בחזקת שחוטה, כי עור הנבילה אינו חזק כ"כ כמו עור השחוטה, ונמצא מטעהו", צ"ע דא"כ הוי ממש מום, ואם כן הוא, הרי צריך להיות "אסור" מדין דאורייתא. ואולי י"ל דכוונתו אפילו כשמוזיל גביה. וראה לעיל הערה 26.

ממש שמוכר לו חפץ עם מום בדמי חפץ שאין בו מום". והרי כבר נתבאר דזה אינו, דבפירוש משמע מדברי אדה"ז לאידך גיסא.

מתוך כל זה יוצא לדינא, שהמאפיות שמוכרות מצות מהודרות עבודת יד, ואין מודיעים ללקוחות שמנין הח"י רגעים אצלם שונה מהמנהג הרגיל, עם היות שהן כשרות, אבל מ"מ זה בגדר "יש מום במקחו [ו]צריך להודיעו ללקוח". ואם מצות האלו נמכרות במחיר המצות שבהם נוהגים ההידור דח"י רגעים מן הגיבול הראשון, יש בזה גם איסור אונאה ומקח טעות.

אך אפילו אם מוכרים את המצות השונות האלו במחיר זול מהמצות המהודרות יותר, שאז א"א ללוקח לבוא בטענת אונאה, מ"מ כיון ד"יש מום במקחו" ולא הודיעו ללוקח, גם נחשב הפסד ללוקח שאין לו מצות כפי שהיה בדעתו לקנות, הרי לפי פסק אדה"ז יש כאן איסור דאורייתא של גניבת דעת, אע"פ שלא הטעהו בשויו.

ביטול מקח בדבר דבדילי אינשי מיניה

הרמ"א בחו"מ שם (סי' רלב סי"ב) פוסק: "אפילו טריפה שאנו אוסרין מספק — מבטל המקח, ואין המוכר יכול לומר אייתי ראיה דטריפה הוי". וב'נתיבות המשפט' שם (חידושים סקי"ב) הוסיף על דברי הרמ"א: "והוא הדין חומרא בעלמא".

מקור הלכה זו מדברי הר"ן (חולין נ, ב) — יד, א-ב מדפי הרי"ף). ומבאר הר"ן טעמו:

שבתוך בשר השחוטה שמוכר לו כולל גם בשר נבלה, וא"כ איירי כשאינו מוזיל גביה. וע"ז דוקא הוסיף "אע"פ שהנבילה אצלו כשחוטה", וא"כ לכאורה מאי נפק"מ ליה ללוקח, אבל מ"מ רמאות גמורה היא דשווי בשר זה בעצם הוא פחות. משא"כ בהל' דעות כתב: "לא ימכור לגוי בשר נבילה במקום³² שחוטה", והיינו אפילו כאשר מוזיל לו.

ומה שהקשה דא"כ למה כתב הרמב"ם בהל' מכירה: "ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור", לא קשה כלל. הרמב"ם פתח לפרט האיסורים דמקח וממכר, כלשונו: "אסור לרמות את בני אדם במקח וממכר או לגנוב את דעתם". כלומר, כאן ההסתכלות הוא מצד הלוקח שהוא המרומה. ע"כ ודאי צריך לכתוב כאן גם האיסור דגניבת דעת בגדר הב' כאשר היא במקח וממכר. משא"כ בהל' דעות פתח בענין מדותיו של האדם (המוכר עצמו): "אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופתוי, ולא תהיה אחד בפה ואחד בלב, אלא תוכו כברו", ובגדר זה הוא דכתב: "ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הגוי. כיצד לא ימכור לגוי בשר נבילה במקום שחוטה", דהיינו מצד הגונב דעת ולא מצד הלוקח. אף שבודאי מוזיל ליה ואין כאן מרומה כלל מצד דיני מקח וממכר, מ"מ מצד המוכר גניבת דעת היא.

ובאמת, מה שהכריחו ל'ניב שפתיים' לדחות דברי עצמו, הוא לפי הבנתו את שיטת אדה"ז, כמו שכתב: "דעת הגר"ז דמדאורייתא ליכא איסורא אלא באופן הא' שמפסידו ממון

32. כ"ה גירסא בדפוס הרמב"ם ובדפוס הראשון (רומי רמ). ור"י קאפח בפירושו להל' דעות שם (סוף אות לז) הביא דביד דוד' כבר העיר על שינוי הלשון שבין הל' דעות להל' מכירה. ואפילו לפי המבואר ב"ליקוט שינויי נוסחאות' להל' דעות שם גירסת כתבי-היד הוא "בכלל" גם בהל' דעות, וכ"כ ר"י קאפח שם, אמנם גם לדבריהם הרי בהמשך ההלכה: "ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה", גם לפי גירסת רוב כתבי-היד דייק הרמב"ם לכתוב שם "במקום". וב"ליקוט שינויי נוסחאות' שם העירו מלשון הגמרא (חולין שם): "תרגולת טרפה הואי ויהבה ניהליה במר דשחוטה", ופרש"י: "בחילוף שחוטה".

וע"פ המבואר בפנים יש לבאר עוד דיוק בלשון הרמב"ם. דבהל' מכירה כתב: "ואין מוכרין בשר נבלה לגוי בכלל בשר שחוטה", ואילו בהל' דעות כתב: "לא ימכור בשר נבילה במקום שחוטה", ולא כתב: "בשר שחוטה". ואולי י"ל דבא להדגיש את החילוק הנ"ל, דבהל' מכירה הרי מערב כאן שני סוגי בשר, בשר נבלה בבשר שחוטה, ואילו בהל' דעות גניבת הדעת הוא רק בזה דאותו בשר שמכר לו הוי מגדר אחר, נבילה במקום שחוטה. שינוי הנ"ל מתאים לגירסת כתבי-יד דהרמב"ם, ראה ב"ליקוט שינויי נוסחאות' הל' מכירה שם. אמנם לפי גירסת הדפוסים ודפוס הראשון, לא נאמר בהל' מכירה "בשר", ואילו בהל' דעות נאמר "בשר שחוטה". על גירסת הדפוסים בהל' דעות לא העירו כלל ב"ליקוט שינויי נוסחאות' שם.

כהלכתו ויחמיר בו כל החומרות שמחמירים המחמירים, יועיל לנפשו מאד כל השנה" (בנוגע לחומרות בפסח ראה עוד הנסמן בספר 'נטעי גבריאל' על הל' פסח הקדמה לח"א מהדורת תשס"ב עמ' יז-כט, 'אוצר מנהגי חב"ד' ניסן עמ' מב-מג), ואכן רבים מאחב"י נוהרים לקנות אך ורק מצות מהודרות ביותר, שמורה משעת קצירה, עבודת יד, עם הכשרים הידועים כמהדרים ומדקדקים ביותר. וא"כ ודאי אינם מעלים על הדעת שהמצה נאפתה בלא החומרא דשיעור ח"י דקות מן הגיבול, שזה המנהג הנפוץ, ובודאי דבדילי מיניה, וא"כ י"ל דזה אפילו מבטל המקח ואפילו בדיעבד.

ובנוגע לעניינינו ממש מתאימים מאד דברי דו"ז הגאון בשו"ת 'קרן לדוד' (סי' קכ), ע"ד הסוחרים שמוסיפים לפני הפסח בתוך היין סוכר שאינו משומר לפסח. וכותב: "נראה דלאו שפיר דמי למיעבד הכי, נהי דמדינא אין לחוש, מ"מ הקונים המדקדקין ומחמירים בכמה חומרות ואזהרות ומשלמין היין של פסח ביוקר בשביל זה, משום שהוא משומר לשם פסח, ואלמלי ידעו שהוא נעשה מצוקקע"ר של שאר ימות השנה לא הי' שותין אותו, ואיכא כאן גניבת דעת וגניבת ממון, וגם אפשר אונאה במקח... ואפשר דיש בו גם משום לפני עור, כשהקונה אינו רוצה לשתות יין כזה שרוצה להחמיר, כמו שמחמיר בשאר חומרות... נמצא עכשיו זה מכשילו בכך... לאו שפיר עבדי הנך אינשי, אם לא כשמודיע להקונה...". ואם כל זה נאמר בנוגע ליין של פסח, הרי ק"ו בנוגע למצות של פסח שעליהם נאמר (שמות יב, יז ומכילתא שם): "ושמרתם את המצות — שמרהו עד שלא תביאהו לידי פסול", שבוודאי אסור למכרו בלי להודיע לקונה את מומו.

תבנא לדינא

(א) מנהג הנפוץ הוא שבאפיית המצות לפסח מתחילים למנות את הח"י דקות של שיעור חימוץ מאז נתינת המים לקמח.

(ב) המאפיות שמקילות למנות את הח"י דקות רק מאז שמגיע העיסה לשלחן יש להם

"אע"ג דמספקא פרשי אינשי מיניה, מ"מ אין לך מום גדול מזה. וכיון שהמום מבטל מקח, כ"ש טרפות. אע"פ שאינו אלא מחמת הספק או מקבלתן של גאונים ז"ל, דכיון דמ"מ מבדל בדילי אינשי מיניה אין לך מום גדול מזה".

אכן מסתברא דלאו כל חומרא וחומרא שאדם מחמיר לעצמו יהיה סיבה לביטול המקח. ולא אמר ה'נתיבות המשפט' אלא בחומרא שנתקבלה ונתפשטה, דזה מתאים להגדרת הר"ן: "...פרשי אינשי מיניה... דמ"מ מבדל בדילי אינשי מיניה".

נמצא, כל חומרא שנתפשטה, נקטינן דמכיון דאנשי פרשי מאכילתו, הגם שפורשים מזה רק מחמת "חומרא בעלמא" או מחמת ספק, מבטל המקח. וראה הסוגיא דבכורות (לז, א), שו"ע חו"מ שם סי' רלד ויו"ד סי' קיט סעיף יג-יד (ודברי הריב"ש המובא בש"ך שם סקכ"ט), דין המוכר דבר איסור ומכרו הלוקח.

יודעים דברי ה'חתם סופר' (שו"ת או"ח סוף סי' סה), דאפילו כשיש מקום להתירו משהו לאכילה, הרי א"א למכרו בלי להודיע ללוקח את המום, וזה מבטל את המקח. וכך הוא כותב: "בשאלתו אודות יין שלא הותר אלא בהפסד מרובה, אם יש למנוע מלקדש ולברך עליו בהמ"ז, אלא טוב לקדש על הפת ולברך בלי כוס. כבר כתבתי בתשו' אחרת דכל כיוצא בזה לא הותר אלא לבעל היין ובני ביתו משום הפסדו, אבל אחרים למה יקנו ממנו לכתחלה, וקרוב [ל]ודאי שמחוייב להודיעם, ואם לא הודיעם ומכר סתם אפשר הוה מום במקח וחוזר", ובספרי האחרונים הרבו לפלפל בזה, ראה 'פתחי תשובה' יו"ד סי' לא סק"ב, 'דרכי תשובה' שם סוף סקי"א, הנסמן ב'לקוטי הערות' לשו"ת 'חתם סופר' ובשו"ת 'ביע אומר' חו"מ ח"ה סי' ו, שו"ת 'דברי יואל' יו"ד סי' נא ועוד.

והנה בנוגע להלכות הפסח הרי ידוע המובא בפוסקים, "לפי מ"ש האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח" (שו"ת אדה"ז בעל ה'תניא' סוף סי' ו), ומקורו במש"כ ה'משנת חסידים' (מסכת ניסן פ"ג ס"ד): "והשומר פסח מחמץ

ידיהם. אלא תוך כדי עבודה רצופה במאפיה, הקפידו בכל קטע וקטע שינקו אותו טרם שיעברו ח"י רגעים וכן על רחיצת ידי אותו פועל. שלחן העורכים (ועלגער), עצמו גם לא הפסיק כולו בב"א. לכל זוג מגלגלים (ועלגער) היה אבן שיש נפרדת שעליה רידדו זה מול זה (או פלטת זכוכית נפרדת. והיתה מאפיה שהידרה בזכוכית שחורה. ואכן הוא הידור גדול, שרואים כל פירור מיד. (היה מרחק קטן בין אבן שיש אחת לשניה.) היו מונים ח"י רגעים לכל זוג פועלים המרדדים זה מול זה בנפרד. הוציאום מהשלחן, שולחים אותם לרחוץ ידיהם, ואז מנקים השלחן שלהם בלבד, ואת המערוך שלהם. כאשר חזרו אלו, הלכו הבאים אחריהם לרחוץ, ניקו את שלחנם ומערוכיהם וכו'. המצות היו מדלגים אז על שלחנם ומעבירים לאבן הבאה, וחוזר חלילה, כך שהעבודה בכל המאפיה כאחת, בעצם לא נעצרה כלל. העבודה היתה רצופה בלא הפסק (אלא בהפסקה שהיתה לפועלים לאכול). הלש הראשון בקערה — מדדו לחוד ח"י רגעים אצלו ואז רחץ והחליפו קערה. כמו"כ הפינרים הלשים את הבצק על השלחן, כל שלחן לחוד ניקו כל ח"י רגעים ושלו הפועל לרחוץ ידיו וחוזר חלילה, כאשר יתר שלחנות הלישה המשיכו לעבוד. לתנור הגיעו מצות ברציפות ממש כל שעות העבודה.

כלפי העיסות בעצם לא מנו כלל. כי בכל קטע של העבודה היה נקוי ורחיצה כל ח"י רגעים בנפרד, כפי שתוארה. ומכיון שבכל תחנה, הפינרים והעורכים, מחשבים רק את ח"י שלהם עצמם, א"כ מנתינת המים לעיסה הראשונה, עד כניסת האחרונה לתנור בודאי יותר מח"י.

א"כ מובן שא"א לומר שרק לאחרונה יש מאפיות שאינן מפסיקות כל ח"י רגעים. אדרבה, בירושלים היה נהוג כן מקדמת דנא. אבל יש להדגיש שהעבודה היתה בזריזות

על מה לסמוך, ובאם ישנם משפחות שמנהגם ומנהג אבותיהם היה כן — יכולים להמשיך ולהשתמש במצות האלו אף לכתחילה.

ג) אסור למכור מצות אלו לציבור בלי לציין בפירוש על הקופסאות שזה "ח"י דקות [רק] מהשלחן", ולא יטעו את הקונים לחשוב שזה ח"י דקות מתחילת הגיבול.

ד) באם מכרו את המצות האלו בלי שום סימון מיוחד, עברו בזה על איסור גניבת דעת — שלדעת אדה"ז בעל ה'תניא' במקרה הזה הוא אסור מדאורייתא. ומסתבר לומר שגם בטל המקח. כנלפענ"ד.

והשי"ת יזכנו שנוכל לחגוג את הפסח כהלכתו, ככל משפטו וחקתו, וכימי צאתך מארץ מצרים יראנו נפלאות בב"א.

י"ג ניסן תשס"ו

מנהגי אפיית המצות בארץ הקודש³³

אינני יודע בדיוק כמה שנים שנוהגים באה"ק להפסיק כל ח"י רגעים, אבל זה דבר ברור שהנהגה זו של ח"י רגעים מנתינת המים הראשונה בקערה הראשונה עד הכניסה לתנור, התחילה רק כאשר נוסדה המאפיה של חסידי "תולדות אהרן" בירושלים (קראו לזה ח"י רגעים פון שיסעל), רק בשנות התש"י. ומשם אח"כ לאט לאט נתפשט באה"ק. קודם לזה לא היה בנמצא כלל מצות כאלו. בכל המאפיות בירושלים, שבאותן השנים רק שם היו מאפיות למצות יד, והיו בפיקוח הבוד"צ של העדה החרדית, לא נהגו כן. לא היתה מאפיה שהפסיקה באופן קבוע כל ח"י רגעים. יחידים שאני פשיטא שהיו כאלו שהיו להם הידורים מיוחדים, כל אחד כהבנתו, הגם שאפו באותן מאפיות. שילמו לבעל המאפיה עבור המאפיה כולל הפועלים שלו לפי שעה, ואז הרשה להם לעשות ככל שלבם חפץ.

יתר על כן, בכלל לא היתה הפסקה מוחלטת של העבודה שכל הפועלים כאחד יצאו לרחוץ

33. רשימת הגאון רבי אליהו לנדא שליט"א מבני ברק, מראשי ישיבת תומכי תמימים בכפר חב"ד (תודתי נתונה לו בזה ועל כל שאר הערותיו החשובות שנכללו במאמר זה).

שהשתמשו במצות מכונה, הקפידו על הפסקת העבודה ונקוי המכונות כל ח"י רגעים.

בליובאוויטש וברוסטוב, באפית המצות של כ"ק אדמו"ר הרש"ב בער"פ, שבכל הפסח אכל רק ממה שנאפה אז, היתה כל האפיה אך ורק ח"י רגעים ותו לא כלל. כמה שהספיקו לאפות בח"י רגעים, זו היתה כמות המצות שלו לכל הפסח. הקערות היו של חרס חדשות כמובן, ולכל עיסה שבתוך אותם ח"י רגעים — קערה חדשה לשימוש חד פעמי ותו לא. גם המקלות לתנור היו בשימוש חד פעמי. עריכת הבצק היתה רק ע"ג נייר כידוע. מן הסתם היה הסדר כן גם אצל כ"ק אדמו"ר הרי"צ, אך אני כותב רק הידוע לי בודאות מכלי ראשון.

הרבה יותר מהיום בגלל ההפסקות הכלליות. במאפיה באופן רגיל היו אופים כשלוש מאות ק"ג ביום. (מאה "רוטל" = מידה טורקית שמשקלה 2.880 ק"ג).

ב"תולדות אהרן" הם שהנהיגו, בתורת הידור מיוחד, שני שלחנות עריכה, שבעת שעובדים על אחד עד ח"י רגעים, מנקים השני וחוזר חלילה. כמובן שבמאפיות שהכל נעשה על נייר (כמו שהיה נהוג בליובאוויטש), אין צורך בשני שלחנות, כי בעת ההפסקה מגלגלים כל נייר השלחן. שיטה זו של אפיה על נייר [ומערוכים של עץ] כפי הידוע לי קיימת באה"ק רק בשתי מאפיות. משא"כ בקהלות הונגריה, למשל בחוג חתם סופר באה"ק, אף

מצות עונג שבת

ויברך אלקים את יום השביעי. במדרש ברכו במטעמים וכו', שמעתי בשם מורי טעם לענג החומר בשבת הוא מצוה, שעל ידי זה יוכל הצורה לשמוח יותר בדביקות השם יתברך, והוא על פי משל.

משל למלך שנשבה בנו יחידו בשבי דקשה מכולם, ועברו זמני זמנים בתוחלת נמשכה מלפדותו ולהשיבו אל אביו, וברוב עתים ושנים הגיעהו מכתב מאביו המלך לבל יתיאש שם, ולא ישכח נימוסי המלכות בין זאבי ערב, כי עוד ידו נטויה להחזירו לביתו אל בית אביו על ידי כמה וכמה טצדקות במלחמה או בשלום וכו', ומיד שמח בן המלך שמחה גדולה אפס שהיתה מגילת סתרים ואי אפשר היה לשמוח בגלוי, מה עשה הלך עם בני עירו אל בית היין או שאר דבר המשכר, והם שמחו ביין שמחה גשמיות והוא שמח באיגרת אביו וכו', וככל החזון הזה הוא ממש מצות עונג שבת, אל הגוף שהוא החומר במאכל ומשתה כדי שיהיה פנאי להצדיק לשמוח שמחה שנייה, שהוא שמחת הנשמה בדבקות השם יתברך כל היום, לבל יסיח דעתו מקדושת ומורא שבת.

(בשם הבעש"ט)